

הרב אריה אידנסון

עניין הנענועים, והקשר בין זה לראש השנה ותיקת שופר

א. איתא במשנה סוכה דף ל"ז: "והיכן היו מנענעין בהודו לה' תחילה וסוף ובאנא ה' הושיעה נא דברי בית הלל ובית שמאי אומרים אף באנא ה' הצליחה נא אמר רבי עקיבא צופה הייתי ברבן גמליאל ורבי יהושע שכל העם היו מנענעין את לולביהן והם לא נענעו אלא באנא ה' הושיעה נא". ולא התבאר מאיזה טעם מנענעים דוקא בפסוקים אלו.

ב. ובתוס' (ד"ה בהודו להשם) כתבו לבאר הטעם: "טעמא דבית הלל אף על פי שאין אנא ה' הושיעה נא תחלת הפרק ולא סוף הפרק מנענעים משום דכתיב (דה"א טז) אז ירננו עצי היער מלפני ה' כי בא לשפוט את הארץ וכתיב בתריה הודו לה' כי טוב כי לעולם חסדו וכתיב נמי בתריה ואמרו הושיענו אלהי ישענו והיינו ירננו שמנענעים את הלולב ומשבחין בהודו ובאנא ה' הושיעה נא".

ויש בפירושים הרבה דברים סתומים: א. משמעות הפסוק הוא שהעצים ירננו בזמן המשפט, ואילו אנחנו מנענעים לאחר המשפט. ב. איזה קשר יש בין המשפט בר"ה לנענועים בסוכות. ג. מה השייכות של עצי היער למשפט, ולפי המשמעות הרגילה הוא של עצי היער, וא"כ למה זה נעשה ע"י נענוע שלנו.

ג. ועיין בתוספות הרא"ש שכתב: "והא דמנענעים באנא ה' הושיעה נא אף על פי שאינו לא בתחלת פרק ולא בסוף פרק היינו משום דכתיב אז ירננו עצי היער לפני ה' כי בא לשפוט את הארץ וכתיב בתריה הודו לה' כי טוב כי לעולם חסדו וכתיב נמי בתריה ואמרו הושיענו אלהי ישענו ואמרין במדרש לפי שבראש השנה באים לדין ישראל ואומות העולם ואין יודעין מי יצא זכאי ומי יצא חייב נתן הקדוש ברוך הוא מצוה זו לישראל שיהיו שמחין בלולביהן כאדם היוצא מלפני השופט זכאי שהוא שמח [והיינו דכתיב אז ירננו עצי היער] כלומר ירננו בעצי היער כאשר יצאו מלפני השם זכאים כשבא לשפוט את הארץ ובמה ירננו בהודו ובהושיענו".

הרי לדבריו זה אות על נצחון המשפט, ובזה מובן למה עושים כן אחרי המשפט, ולפי"ז הלשון דחוק. עוד פירש ירננו עצי היער כלומר ירננו על ידי עצי היער, ולפי"ז מובן שאינו רינון של העצים כלל, וג"כ דחוק בלשון. וכן עצם המושג של אות נצחון שניתן באופן קבוע מראש לאלפי שנה, לכאורה כל שיש משפט דהיינו שיש נידון אמיתי על שאלה, איך יתכן לדעת מראש שיהיה נצחון.

ונכתבו על זה כמה פירושים.

פירוש חדש מערוגת הבושם

וראיתי בספר ערוגת הבושם לרבי אברהם בן עזריאל, רבו של האו"ז (בחלק ב' עמוד 176) פירוש שונה לדרשה הנ"ל של ירננו עצי היער, ולפירושו אין את כל הדחוקים הנ"ל. וזה לשונו: "פ"א מלך במשפט. כתיב אז ירננו עצי היער מלפני ה' כי בא לשפוט, מדרש רבותינו, מהו מלפני ה', כשבא הקב"ה לשפוט את ישראל אז ירננו האילנות כמו שנאמר אז ירננו עצי היער. כי יצא ישראל כנים ושמחים ולולביהן בידיהן. ומזה הפסוק למדו צרפתים רמז לנענע בפסוק הודו ואנא ה' הושיענא, דכתיב אז ירננו עצי היער זה נענוע. וכתיב בתריה הודו לה' כי טוב כי לעולם חסדו כלומר בהודו לה', וכתיב בתריה אמרו הושיענו אלוהי ישיענו זהו באנא ה' הושיענא נא. כלומר כשיבוא לשפוט את הארץ אז ילמדו עצי היער ארבע מינים שבלולב זכות על ישראל שהיו מקיימים אף מצות ניענוע לכן מנענע בהודו לה' כי טוב ובאנא ה' הושיענא נא".

הרי לדבריו רינן עצי היער הוא בשעת המשפט, שבזמן הדין עצי היער מלמדים עלינו זכות, משום שישראל מקיימים אף מצות נענוע. ולדבריו מדויק הלשון שהירננו הוא בזמן המשפט, וכן שזה רינן של עצי היער ולא של ישראל, ומ"מ צריך שישראל יעשו את נענועים בסוכות ומוכן הקשר בין הנענוע למשפט.

גמר הכפרה של הימים נוראים רק בסוכות, ולכן זה רק ראשון לחשבון

וענין זה שד' מינים מלמדים עלינו זכות, איתא בתנחומא (אמור כ') ומוכא בערוגת הבושם (לעיל בעמ' 172): "ובמקום אחר אומר שלשה המה מטיבי צעד וארבעה מטיבי לכת (משלי ל) אלו ארבע מינים שבלולב שכל אחד ואחד מישראל הולך ורץ ליקח לו מהם להלל לפני הקדוש ברוך הוא שיתרצה לו ויכפר לו על כל עונותיו, מטיבי לכת מי שרואה את ארבע מינים הללו הוא בוסר עליהן והן גדולות לפני הקדוש ברוך הוא, ארבעה הם קטני ארץ אלו ארבע מינים הללו, והמה חכמים מחוכמים שהן גדולים לפני הקדוש ברוך הוא והמה חכמים מחוכמים שהם מתחכמים ומלמדים זכות וחכמה לפני מי שאמר והיה העולם".

ובהמשך בתנחומא ג"כ מבואר שהלולב הוא גמר הכפרה של יוה"כ וז"ל בסימן כ"ב: "ומה הם עושין ערב ר"ה גדולי הדור מתענין והקב"ה מוותר להם שליש מעונותיהם, ומראש השנה ועד יום הכפורים יחידים מתענים והקב"ה מוותר שליש מעונותיהם וביום הכפורים כל ישראל מתענין ומבקשין רחמים אנשים ונשים וטף והקב"ה מוותר להם את הכל דכתיב (ויקרא טז) כי ביום הזה יכפר עליכם וגו', מה ישראל עושין נוטלין לולביהן בי"ט ראשון של חג ומהללים ומקלסים לפני הקדוש ברוך הוא והקב"ה מתרצה להם ומוחל להם ואומר להם הרי ויתרתי לכם את כל עונותיכם הראשונות, אבל מעכשיו הוא ראש חשבון, לכך כתיב ולקחתם לכם ביום הראשון ראשון לחשבון עונות". הרי שהראשון אינו רק משום שעסוקים ואין להם זמן לחטוא, כמ"ש בטור, אלא הכפרה נגמרת רק ביום ראשון של סוכות ואז מתחיל החשבון מכאן ואילך².

(א). "אע"פ שהיו מסתכנים כדכתיב אצל מה עלינו ליטול לולב, והרב אלעזר אמר כי 'אז ירננו עצי היער' בגמטריה 'כשמחוהו בלולביהן בחג הסוכות' חסר א' וענין זה חוזר על עצמו כמה פעמים כאן בערוגת הבושם שהענין של מסירות נפש להריגה הוא ביטוי לחיוב מצוה.

וכמובן שצ"ב למה גמר הכפרה רק בסוכות, ולמה לא ביוה"כ, ולמה ע"י הד' מינים נגמרת הכפרה. ומהו הלימוד זכות שהד' מינים מלמדים עלינו. ולדברי ערוגת הבושם מאוד מובן הקשר, שהזכיה במשפט היא ע"י לימוד הזכות של עצי היער שאנו עושים נענוע. וא"כ כאשר אנו מנענעים בפועל נגמר הלימוד זכות שלהם עלינו. אך כמובן שסתום למה צריך דוקא לזכות הנענועים של הד' מינים יותר משאר המצות. ולמה צריך שהעצים ילמדו עלינו זכות יותר משאר חפצי מצוה שאנו עושים כל השנה.

עניין רינון עצי היער

ויתבאר ע"פ עוד הקדמה. בערוגת הבושם שם (בעמ' 176) מיד ממשיך לבאר ענין רינון עצי היער: "ורינון עצי היער הוא נענוע והוא שיחתן, ועל נענוע אמרו רבותינו שיחת דקלים וכן פירש בערוך סח שיחת דקלים פירש בתשובות יום שאין נשיבת רוח במקומו הבקיאם פורסים סדין בין שתי דקלים ועומדים בין שתי דקלים הקרובים זה לזה ורואים איך ינועו חריותיהן זה אצל זה יש סימן שמכירין בהן הבקיאם". הרי שיש מושג שיחת דקלים, וזה ע"י זה שהם מתנענעים. וא"כ בזמן הנענוע אנחנו מייצרים את קולם, ובוה מהללים. דהיינו מהללים על שיחת דקלים בזמן הודו ואנא, ונבאר.

בתהילים יש הרבה פסוקים על הצומח והדומם שמהללים את ה', וביארו הקדמונים שאין הכונה על הדומה והצומח עצמם, שאין להם דעה ויכולת להלל, אלא הכונה היא על המלאך הממונה עליהם. ובקדמונים עיין מהר"ם אלשיך וסדר היום, שלכל הברואים יש מלאכים הממונים עליהם חוץ מד' מינים אלו שאין להם מלאך אלא הם מושגחים ישירות מה'. וזה ע"ד הריקנטי שהובא בבית יוסף (סימן תרנ"א אות י"א) שד' מינים הם כנגד ד' אותיות הוי"ה. וכבר במדרשים מבואר שזה שרביטו של מלך, כפי שהביא הב"י שם. ולאלישיך וסדר יום מובן למה הם כנגד הוי"ה, כיון שאין הם מושגחים ע"י מלאכים אלא ישירות ע"י ה'. וא"כ יוצאת שאלה גדולה - אם כל הברואים מהללים את ה' ע"י המלאך הממונה עליהם, ולד' מינים אלו אין מלאך, איך הם יהללו את ה'. ונמצאת מעלתו גריעותו לענין זה.

ונראה שאה"נ אין להם דרך להלל את ה', ולכן אנחנו לוקחים אותם בזמן ההלל, ומנענעים בהם, וע"י זה נוצרת שיחתם, דהיינו שיחת דקלים, ואז ירננו עצי היער. שאנו מיצרים ע"י מעשינו את הרינון שלהם. וזה ביטוי נפלא לכוח שניתן לאדם, שלוקח שרביטו של מלך, שאין לו אפשרות להלל לה', וע"י מעשה האדם נוצר עם המינים הגבוהים ביותר הלל לה'. וזה לימוד זכות על האדם וע"י זה הוא זוכה בדין.

(ב). ובוה מובנת הושענא של אערך שועי, שהיא בלשון של סליחות, שעכשיו זה סיום הריצוי לכפרה.

(ג). כעין רעיון זה שדבר גבוה מפני גבהותו מנוע מלעבוד את ה' בדרך שדברים נמוכים ממנו עובדים, והוא משתוקק לעבודה זו, איתא בחת"ם סופר לגבי המדרש על אהרון, שנתקנא בנשיאים שעשו חנוכה המזבח והוא לא עשה. ולכן הקב"ה ניחם אותם בחנוכה. והתמיה ברורה הרי לא חסרות לאהרון מצוות, שהיה כהן גדול, אלא שהצער הוא על מצוה מסוימת של חנוכה המזבח. ומה הנחמה במצוה נוספת של חנוכה. וביאר החת"ם שמה טעם שאהרון לא השתתף בחנוכה

טעם נוסף שזוכים בנענועים משום שירי מצוה

בגמ' סוכה דף ל"ח איתא: "אמר רבי יוחנן מוליך ומביא למי שהארבע רוחות שלו מעלה ומוריד למי שהשמים והארץ שלו במערבא מתנו הכי אמר רבי חמא בר עוקבא אמר רבי יוסי ברבי חנינא מוליך ומביא כדי לעצור רוחות מעלה ומוריד כדי לעצור טללים רעים אמר רבי יוסי בר אבין ואיתימא רבי יוסי בר זבילא זאת אומרת שירי מצוה מעכבין את הפורענות שהרי תנופה שירי מצוה היא ועוצרת רוחות וטללים רעים ואמר רבא וכן כלולב רב אחא בר יעקב ממטי ליה ומייתי ליה אמר דין גירא בעיניה דסטנא ולא מלתא היא משום דאתי לאיגרויי ביה". ובערוגת הבושם (עמ' 178) מסיים את הגמ' הנ"ל: "א"כ למה מנענע משום לנענע כוחו של קטיגור". נראה שיש ענין מיוחד בנענוע לבטל כוחו של המקטרג, וכן להיות גירי בעיני השטן ולעכב פורעניות, וצ"ב מה המיוחד בזה יותר מעיקר המצוה. ויש לזה דמיון גדול למה שנאמר בשופר, בגמ' ר"ה ט"ז: למה תוקעים ומריעים שהם יושבים, ותוקעים ומריעים שהם עומדים - כדי לערבב השטן. וברש"י: "כדי לערבב - שלא ישטין, כשישמע ישראל מחבבין את המצוות - מסתמין דבריו". וראיתי שכבר העיר כן בלהורות נתן כאן ונבאר הענין.

עניין שיירי מצוה מעכבים את הפורענות

ענין זה של שיירי מצוה מעכבים את הפורענות, בכמה ספרים פירשו שהוא התאמצות האדם לעשות כל שבידו לעשות בצורה הטובה ביותר. ולכן יש לזה מעלה שאין לקיום המצוה בעצמה, כי זה מעיד את אהבתו ושמחתו בקיום המצוה.

עיין מסילת ישרים (פרק יט): "במעשה שבין אדם למקום, וענינו קיום כל המצוות בכל הדקדוקים שבהם עד מקום שיד האדם מגעת, ואלה הם שקראום חז"ל שירי מצוה, ואמרו (סוכה ל"ח): שירי מצוה מעכבים את הפורענות כי אף על פי שגוף המצוה נשלם זולתם וכבר יצא בזה ידי חובתו, הנה זה לכל המון ישראל, אך החסידים אין להם אלא להרבות בהשלמתם ולא למעט בהם כלל".

ובכמה ספרים הרחיבו לבאר ענין זה. בהעמק דבר (דברים פרק יא): "ח) ושמרתם את כל המצוה. הוסיף להזהיר בכלל אהבת ה' הנוגע ליחוד המעשה כמש"כ לעיל ו' כ"ה עה"פ וצדקה תהיה לנו כי נשמור לעשות את כל המצוה הזאת וגו', דמשמעו שם לפי הענין, הכנות ודקדוקי מצוה, אף על גב שאינם מעיקר המצוה, וכן כאן פי' ושמרתם את כל המצוה, היינו תמצית המצוה ודקדוקיה, והוא ג"כ ענף מאהבת ה' במעשה. ובמדרש פ' נצבים עה"פ כי המצוה הזאת הביא דרשה כי חיים הם למוצאיהם, למי שממציא אותן, שנאמר כל המצוה עד שתכלה כל המצוה, נראה דכיון למש"כ לממציא אותן לתכליתו בכל הדקדוקים והידורים אף על גב שאינו

המזבח הוא משום שהוא היה שלוחא דרחמנא, הוא עובד במשכן. ותוכן ענין חינוך הוא שאנשי העולם מייחדים דברי חולין ומקריבים לקדושה. משא"כ אהרון לא היה מאנשי העולם אלא מיוחד לעמוד ולשרת, ולכן הוא לא יכול לעשות את עבודת החינוך מצד המקדיש. וא"כ לא יכול היה אהרן לעשות מעלה זו של העלת החולין לתחום הקודש. וע"ז בא הנחמה של חנוכה, שהוא ענין להרחיב הקודש בתוך כל בית. וזה ענין ארוך לעצמו.

(ד). עיין חתם סופר ויחי רל"ז ובהערה שם שפי' שבקדושה התוספת חשובה מהעיקר.

מעכב, וע"ז אמר הכתוב כי חיים הם, דאי' בסוכה דל"ח א' שירי מצוה מעכבין את הפורענות, דגוף המצוה שכרה בעוה"ב, אבל שכר שירי מצוה בעוה"ז, וזהו כי חיים הם למוצאיהם למי שממציא אותן".

ובשפת אמת ויקרא פסח: "בפסוק וישא העם את בצקו טרם יחמץ משארותם צרורות כו' שירי מצה ומרור שהיו מחבבין המצות כו'. דאיתא שירי מצוה מעכבין את הפורעניות. כי הנה שורש המצוה היא למעלה בשמים. אבל ע"י התוספות שמחה והכנות של המצוה יכולין להיות נושע גם בעוה"ז". ועיין בספר גבעות עולם דרוש (י"ד עמ' צ"ט): "וכן מה שאחזל סוכה ל"ח שירי מצוה מעכבין את הפורענות היינו מכיון שהוא מהדר לקיים את שירי מצוה אות הוא על גודל רעבונו לדבר ה' דוגמת מי רעבתן ומלקט אף את הפירורים שנשתיירו מן הסעודה ע"כ ראוי הוא שיעכבו הפורעניות מלבוא על העולם על ידו".

הכונה בזמן תקיעת שופר

וכפי שבאנו בשופר נמצא ממש ענין כעין זה, שתוקעים כשהם יושבים ושוב כשהם עומדים אע"פ שיצאו יד"ח, וזה מראה על חיבוב מצוה, וזה מערבב השטן. ויש דבר מאוד חשוב בערוך על ענין זה, שלא ידוע, ויש בזה נפק"מ גדולה בכונה בזמן התקיעת שופר. בוז"ל הערוך בערך ערב: "ר"ה טז) כדי לערבב את השטן פי' כמו שמצינו שיש מלאך מליץ פודה מרדת שחת כך יש מלאך משטין ומכווין ישראל ואומרים בכל לבם שאם יעמוד משטין עליהן לדקדק במצות ומאחר שרואה המשטין שמחבבין את המצות מיושב ומעומד כאילו מתעכב מלהסטיין", הרי שמפרש כרש"י שריבוי התקיעות הוא ראיה על חיבוב המצות של ישראל ועי"ז מתעכב השטן מלהסטיין. אך יש בדבריו תוספת חשובה, שלא די בדקדוק בתקיעות בעצמם, אלא צריך קבלה בלבם, לעתיד לדקדק במצות אם יהיה משטין עליהם. ולשונו ברור "ומכווין ישראל, ואומרים בכל לבם, שאם יעמוד משטין עליהן לדקדק במצות". הרי זה מקור מפורש בערוך על הכונה בכל לבם בתקיעות והוא קבלה לדקדק במצות'. וזה מועיל משום שזה מראה את חביבות

ה). "ולכן מצינו בארץ מצרים שהיה הפסח מקחו בעשור. והאמירה הי' עוד בר"ח. וכדאיתא ג"כ בגמ' שואלין ודורשין קודם הפסח כו'. והענין ע"י שהיו עדיין בגלות ולא היו יכולין להתדבק בעיקר המצות הקדושים רק ע"י הכנה כנ"ל. וכן הענין גם עתה שע"י שמחה של מצוה יכולין להתקרב. וידוע כי גוף האדם הוא רק מלבוש לנשמה ונפש הפנימי. וז"ש משארותם צרורות בשמלותם. ששירי המצוה יכולין ביותר להתדבק בגוף האדם. וללמוד לנו דרך מחכמת אבותינו שרצו להיות נושע ע"י שירי המצוה שהכירו את מדריגתם. וגודל רוממות האל ית' ומצותיו. וכן ג"כ ניתן לדורות ז' ימים תאכל עליו מצות. וששה רשות הם. והוא ענין שירי מצוה. וז"ש למען תזכור כו' כל ימי חיך שעל ידי השירי' יש אחיזה גם לימי הירידה כמ"ש לרבות הלילות. והנה שיריים אלו הי' להם הכנה למאכל המן שניתן להם אח"כ לחם מן השמים שמלאכי השרת אוכלין אותו".

ו). וזה כנגד המזלזלים בתוספת בדקדוקי מצות, ומתקוממים שבזמן התקיעות צריך עבודה נפשית על רצונו ותשובה. ואילו בערוך מבואר שאדרבה, צריך להתעסק אז בקבלה על מצות מעשיות ועל דקדוקים. שזה מראה אהבת ה' וחיבוב מצוה ובוה ניצלים. וע"ד ששמעתי ממו"ר הגרמ"ש שפירא זלה"ה, שהרמב"ם כתב בעשרת ימי תשובה זוכין ע"י תשובה, ודייקן שמשמע לא ע"י מצוה נוספת, ולמה זה לא יטה הכף. ותרצו שזה לא מועיל שהדין על מעשה השנה הקודמת ולא מועיל להוסיף עכשיו בשנה החדשה. והקשה הגרמ"ש שהרמב"ם כותב לפיכך מרבים בעשרה ימים כל מיני מעשה מצוות, ואם צריך דוקא תשובה אינו מובן. והשיב שכך עושים תשובה, אדם שהתעצל לעשות מצוה מרבה במצות - אדם שהתעצל

המצות. וזה ממש כעין ענין שיירי מצוה מעכבים את הפורעניות. שדוקא התוספת והדקדוקים הם מראים מעלתן של ישראל, ולא עצם הקיום.

ולדברי הערוך, מובן למה נגמרת הכפרה רק בסוכות. שהרי מלבד הדקדוק בתקיעות יש קבלה לעתיד לדקדק. וסוכות זו המצוה הראשונה שבו הם מקיימים את קבלתם לדקדק, ולכן נגמר הזיכוי.

וענין המעלה בחביבות המצוה, הוא מלבד אהבת ה' שבזה כפי שהבאנו, גם ראייה על זיכוי הנפש, שיש להם הנאה ושמחה במצות בכוחות הגשמיים שלהם. וזה ענין ארוך, שע"י זיכוי עצמו, אז הכוחות בנפש, שבאדם גשמי נהנים מדברים גשמיים, באדם מזוכך נהנים אותו הנאה מדברים יותר גבוהים. וזה ענין ההידור הרב בד' מינים, שבזה מרגיש את הנאתו, ואינו כפי שאומרים המזלזלים, שזה עוד דבר שמצאו בנ"א להתפאר בו. אלא זיכוי ענין ההתפארות, שכעת נהנה במעשה מצוה. שכפי שידע מי שעשה כן, אינו אותו הנאה מלקנות דבר מיוחד, אלא הנאה שקשורה למצוה ולעבודה ה' שבזה, אלא שאותו כח בנפש נהנה מזה. וזה ענין ארוך בענין טוב לי תורת פיך מאלפי זהב וכסף, שבספרי מבואר שהוא דרגה גבוהה יותר ממסירות נפש לתורה, ופירשו שהכח בנפש שנהנה מכסף וזהב, ע"י שהזדכך נהנה מתורת ה'. וזה דרגה יותר גבוהה ממסירות נפש לכסף את יצרו בעלמא. ואכמ"ל.

עניין שעת סכנה

ולשון הערוך שאם יעמוד מקטרג עליהם לדקדק, נראה שלא היתה קבלה לתמיד אלא בזמן שיש מקטרג. וכמשנ"ת שזה סגולה מיוחדת נגד מקטרג. ויתכן שזה פירוש הגמ' שבעידן ריתחא ענשיתו על עשה, אינו משום שאז יש עונש גם על עשה. אלא שההגנה מהמקטרג היא ע"י דקדוק במצות וחיוב יותר מהחיוב. וכל שאינו עושה עשה אין לו הגנה נגד המקטרג ששכיח בשעת סכנה.

בתפילה מרבה בתפילה וכו', ששינוי דרכיו לא רק ע"י התבוננת בנפתולי נפשו, אלא בריבוי עשיית טוב. ועיין בדרשות שבסוף שו"ת ראש לראובני (סימן ו') שהאריך היטב, שיש אדם שמקיים רק מה שמחויב, ויש שמוסיף הרבה לקיים רצון ה', ומפרט כמה אופנים של תוספות או ע"י עבודת הלב ביראה ובאהבה או בתוספת דקדוקים והרחבות, שהכל מיסוד א' של אהבת ה' ורצון לקיים רצונו כפי שיש לאל ידו, ושמחה בכל תוספת שיכול לעשות.